

MARTA CZYŻAK (Toruń), ARKADIUSZ WAGNER (Toruń)

ODNALEZIONY MODLITEWNIK BISKUPA CHEŁMIŃSKIEGO WIKBOLDA DOBILSTEINA

Słowa kluczowe: książka średniowieczna, Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu, Kolonia, intrologatorstwo.

W inwentarzu rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu pod numerem 100 wpisano datowany na XV w. „Modlitewnik biskupa chełmińskiego”, cytując obok notę własnościową z karty 2: „Iste libellus domini W episcopi Culmensis continet [...]” (il. 1). Nota podaje tylko skrót imienia biskupa, długo zatem nie zdawano sobie sprawy, do kogo faktycznie należał modlitewnik. Dopiero w czasie podjętych w ostatnich latach prac nad katalogiem rękopisów średniowiecznych Biblioteki Uniwersyteckiej okazało się, że „W episcopus” to pochodzący z holenderskiej części księstwa limburskiego biskup chełmiński Wikbold Dobilstein (1363–1385). Sam rękopis powstał najprawdopodobniej w czwartej ćwierci XIV w., już w czasie pobytu Wikbolda w Rzeszy, w Koblencji i w Kolonii: wskazują na to utwory w nim zawarte, należące do nadreńskiej szkoły mistycznej, niezwykła oprawa – dzieło jednego z warsztatów kolońskich, a także ramy życia i los samego biskupa, jak pisał o sobie – wygnańca, pochowanego w chórze kościoła cystersów w Altenbergu w pobliżu Kolonii.

Zanim przedstawimy zawartość i oprawę modlitewnika oraz jego historię, przyjrzymy się najpierw postaci fundatora i właściciela kodeksu. Wikbold wywodził się z rodziny rycerskiej pozostającej w służbie książąt Limburgii i arcybiskupów Kolonii. Do Prus przybył w 1352 r. jako człowiek już czterdziestoletni, razem ze swym krajanem, wielkim mistrzem Winrichem von Kniprode jako jego kapelan i spowiednik. Był także kierownikiem kancelarii wielkiego mistrza, a w dwóch transumptach spisanych na jego zlecenie w 1356 r. nazwany został kanonikiem kapituły pomezkańskiej¹. Być może w tym właśnie okresie powstał wiersz *De septem*

---

¹ F. Gerss, *Zu Hermann Bischof von Samland und Wichbold Bischof von Culm*, *Altpreuussische Monatsschrift*, Bd. 13: 1876, s. 467–477; P. Oliński, *Cysterskie nekrologi na Pomorzu Gdańskim od XIII do XVII w.*, Toruń 1997, s. 84–86; M. Armgart, *Wikbold Dobbelstein – Hochmeisterkaplan, Bischof und Mäzen in der Zeit Winrichs von Kniprode*, [in:] *Preußische Landesgeschichte. Festschrift für Bernhart Jähniß zum 60. Geburtstag*, hrsg. v. U. Arnold, M. Glauert, J. Sarnowsky, Marburg 2001, s. 151–153; s. 151, przyp. 4 – obszerna literatura na temat Wikbolda; *Kancelaria Wielkich Mistrzów w Malborku*.

gaudia beate virginis z akrostychem „WICBOLDUS”, zachowany w piętnastowiecznym rękopisie Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk². Po jedenastu latach w służbie Winricha, 24 III 1363 r. otrzymał prowizję papieską na biskupstwo chełmińskie i był to pierwszy przypadek awansu na stolicę biskupią w Prusach bezpośrednio z otoczenia wielkiego mistrza; dopiero w bulli prowizyjnej nazwany został kanonikiem chełmińskim³.

W kwietniu 1375 r. został napadnięty i uprowadzony ze swej stolicy przez rycerzy ziemi chełmińskiej w związku z próbą egzekwowania świętopietrza. Zakon nie przyszedł mu z pomocą, niechętny biskupowi ze względu na próby egzekwowania kary papieskiej nałożonej na diecezję za niepłacenie dziesięciny⁴. Po ośmiu tygodniach, 29 V 1375 r. w zamian za gwarancję wyjednaną w Stolicy Apostolskiej dyspensy od kar kościelnych dla porywaczy odzyskał wolność (rzeczywiście wstawił się za nimi u papieża), ale po przebytych doświadczeniach na początku następnego roku opuścił diecezję: udał się najpierw do Koblencji, gdzie zamieszkał w dworze kartuzów, wykupił tutaj nawet w 1376 r. dożywocie⁵. W 1386 r. przeniósł się jednak do opactwa cysterskiego w Altenbergu, którego kościół i ołtarze konsekrował już w 1379 r. z ramienia (*ex commissione*) arcybiskupa Kolonii⁶. W wystawionych w Kolonii dokumentach przyrównywał siebie do męczenników Lamberta z Utrechtu i Tomasza z Canterbury, którzy także w czasie prześladowań chronili się w klasztorach: „qui tempore adversitatis et pressure sue mansionem in religiosibus domibus sibi elegerunt”⁷. Na początku 1385 r. zrezygnował z biskupstwa w zamian za roczną pensję 500 florenów⁸. Dochody płynące z Prus tak wcześ-

---

Katalog wystawy 15 czerwca – 15 sierpnia 2001, oprac. J. Trupinda, Malbork 2001, s. 34; A. Nadolny, *Wikbold Dobilstein*, [in:] *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448: ein biographisches Lexikon*, hrsg. v. E. Gatz, Berlin 2001, s. 306–307; M. Glauert, *Das Domkapitel von Pomesanien (1284–1527)*, Toruń 2003, s. 552–555; M. Sumowski, *Pochodzenie i drogi awansu biskupów chełmińskich w średniowieczu*, [in:] „Swój” i „obcy”. *Materiały z I Międzynarodowej Sesji Humanistycznej, Toruń 17–19 V 2009 r.*, Toruń–Warszawa 2009, s. 92, 95, 98.

² *Katalog der Handschriften der Danziger Stadtbibliothek*, Bd. 5, bearb. v. O. Günther, Danzig 1921, s. 491 (Ms. Mar. Q 15, k. 221v–222r) – jeśli uznać tożsamość przysłego biskupa chełmińskiego i autora wiersza. Być może był nim jednak wywodzący się z Elbląga Wikbold kanonik warmiński zmarły przed 22 IV 1376 r., zob. T. Borawska: *Wikbold*, [in:] *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej*, red. J. Guzowski, Olsztyn 1996, s. 273–274; A. Mentzel-Reuters, *Arma sipiritualia. Bibliotheken, Bücher und Bildung im Deutschen Orden*, Wiesbaden 2003, s. 175.

³ M. Armgart, op.cit., s. 154, przyp. 19 (być może, jak przypuszcza autor, zamienił kanonię pozańską na prebendę w kapitule chełmińskiej w związku z promocją na biskupstwo chełmińskie). Por. *Urkundenbuch des Bisthums Culm*, Bd. 1, bearb. v. C. P. Woelky, Danzig 1885 (dalej cyt. UBC), nr 310, s. 238.

⁴ UBC, nr 340, 342, 343, 383 (3 XII 1389 r.: „multiplicibus iniuriis et carceribus et dira captivitate constricti, etiam ab his, quorum praesidio nos et ipsa ecclesia in tuto stare debebamus, et demum auxiliante domino liberati exulare cogemur”); M. Armgart, op.cit., s. 155–156.

⁵ UBC, nr 346 (11 XI 1376 r.); nr 376 (7 V 1387 r., rezygnacja z dworu w Koblencji).

⁶ Ibid., nr 353 (2–3 VII 1379 r.); nr 413, s. 320: „in viridario domus habitacionis nostre, quam infra emunitatem claustris monasterii Veteris montis continue inhabitamus [...]”.

⁷ F. Gerss, op.cit., s. 472.

⁸ UBC, nr 375; M. Glauert, op.cit., s. 554–555.

niej, jak i później przeznaczal na pobożne fundacje w Nadrenii. Darował łącznie 4070 florenów węgierskich na ukończenie i wyposażenie kościoła w Altenbergu, zwanego z powodu swego ogromu katedrą (m.in. 400 florenów na maswerk okna zachodniego – największego obecnie gotyckiego okna witrażowego na północ od Alp), na fundację szpitala klasztornego dla ubogich oraz odnowienie i rozbudowę dworu cystersów w Kolonii, gdzie jako dobroczyńca klasztoru otrzymał wcześniej mieszkanie od opata⁹. W 1388 r. kupił od Gerharda Kniprode rodzinną posiadłość wielkiego mistrza – Kniprode, a następnie przekazał ją poprzedniemu właścicielowi w dzierżawę za roczny czynsz 30 guldenów, który przeznaczył na uposażenie dwóch wikarii w kolegiacie św. Kuniberta w Kolonii – trudno powiedzieć, czy była to pomoc finansowa dla Gerharda, bratanka wielkiego mistrza, czy raczej znak wybaczenia doznanych krzywd¹⁰. W 1391 r. po pożarze kościoła (do którego parafii należał) przeznaczył wysoką kwotę na jego odbudowę¹¹. Darował także duże sumy – po kilkaset florenów – dziewięciu innym klasztorom i fundacjom kościelnym w Kolonii i w Nadrenii „pro sui memoria” – na swój anniwersarz¹².

W 1396 r. sporządził testament, w którym m.in. z 500 florenów zaległej pensji z dóbr biskupstwa przeznaczył 300 grzywien na potrzeby budowlane katedry w Chełmży, a 200 dla opactwa w Pelplinie¹³. Zmarł w dworze kolońskim zapewne 21 VII 1400 r. Został pochowany w chórze kościoła w Altenbergu: tumbę grobową zdobiła brązowa płyta z bogato opracowaną, rytą kompozycją, prezentującą m.in. postać biskupa. Została ona zniszczona w 1830 r.¹⁴

W dniach 21–22 VII 1400 r. egzekutorzy testamentu biskupa spisali w obu jego cysterskich mieszkaniach, w Kolonii i w Altenbergu, inwentarz pozostawionych ruchomości¹⁵. W dworze kolońskim znaleźli dwa brewiarze, Jakuba de Voraigue *Historia Lombardica* (= *Legenda aurea*), martyrologium współoprawne z kolektarzem, penitencjał („Libellus incipientes in rubrica sua »Oratio penitentis et per cunctorum graviumque peccatorum suorum«”), psalterz z fragmentem brewiarza: „cum commune sanctorum”. Składały się one – jak ocenia Arno Mentzel-Reuters

⁹ Wszystkie darowizny wylicza dokument z 7 V 1386 r. zatwierdzający m.in. fundację szpitala: UBC, nr 374, s. 292–295 (s. 292: „item CCCC. florenos pro fenestra maiore ad ornatum faciei templi versus occidentem”); nr 353, 382 (1 VII 1389 r.); zob. też B. Lyman, *Die mittelalterlichen Glasmalereien der ehemaligen Zisterzienserkirche Altenberg (mit einem Beitrag von Gerd Steinwascher, Wikbold Doppelstein, Bischof von Kulm)*, Bergisch Gladbach 1979 oraz <http://www.altenbergerdom.de/ad/westfenster/index.html> (dostęp z 29 V 2012 r.).

¹⁰ UBC, nr 378, 383, 393, 395; takie dwie interpretacje tego zakupu podają Friedrich Gerss (op.cit., s. 472–473) i Martin Armgart (op.cit., s. 157–158).

¹¹ UBC nr 405; M. Armgart, op.cit., s. 157–158.

¹² UBC, nr 380.

¹³ Ibid., nr 412; P. Oliński, op.cit., s. 86.

¹⁴ M. Armgart, op.cit., s. 158–159. Zachował się przerys płyty, zob. P. Clemen, E. Renard, *Die Kunstdenkmäler des Kreises Müllheim am Rhein* (Die Kunstdenkmäler der Rheinprovinz, Bd. 5), Düsseldorf 1900, Abb. VI; reprodukcja w: A. S. Labuda, *Wielkopolskie płyty „vischerowskie” – z zagadnień czasu powstania, autorstwa i stylu*, Kronika Miasta Poznania, 1991, nr 3–4, s. 49–51, il. 1.

¹⁵ UBC, nr 426, s. 330–333.

– na typowe wyposażenie małej kaplicy krzyżackiej. W kaplicy domu zlokalizowanego na terenie opactwa znajdowała się także „librum de sanctis in papiro conscriptum”, a w innej izbie kilka ksiąg, które zmarły zapisał kolegiacie św. Kuniberta oraz kodeksy użyczone mu przez opactwo¹⁶. Inwentarz nie wspomina jednak modlitewnika – zapewne biskup już wcześniej rozdysonował księgi ze swej prywatnej biblioteki.

Przyjrzyjmy się tekstom zawartym w rękopisie. O ich wyborze zdecydował zapewne sam właściciel: były wśród nich obok modlitw liturgicznych przede wszystkim teksty służące indywidualnemu rozmyślaniu. Karty 3r–11v zajmują modlitwy odmawiane przez kapłana przed mszą świętą i po niej. Na kartach 11v–15r wpisano *Rhythmica oratio ad membra Christi*, utwór przypisywany św. Bernardowi. Jest to ujęta w strofy modlitwa skierowana ku poszczególnym członkom ukrzyżowanego Chrystusa („Ad pedes, ad genua, ad manus, ad latus, ad pectus, ad cor, ad caput”), przy czym z części „Ad pectus” wpisano tylko pierwszą strofę z odesłaniem do dalszego ciągu na karcie 2. Autorem pierwszych czterech części i ostatniej jest cysters Arnulf z Louvain (zm. 1250), a twórcą dołączonej później części „Ad cor” (incipit: *Summi regis cor, aveto*) Herman Józef z Kolonii, premonstratens w Steinfeld na południe od Akwizgranu¹⁷.

Internetowa baza *Manuscripta mediaevalia* zawierająca opisy rękopisów przechowywanych w bibliotekach niemieckich wymienia 45 rękopisów z *Rhythmica oratio*, w tym 40 z incipitem w postaci *Salve mundi salutare* i tylko pięć z incipitem *Salve meum salutare*, takim jak w naszym rękopisie. Trzy ze wspomnianych pięciu pochodzą ze średniowiecznych bibliotek kolońskich: dwa z biblioteki kartuskiego opactwa św. Barbary (Hs. 2244, powstały w diecezji utrechckiej w XIV w. oraz Hs. 1109, przepisany w miejscowym kartuskim skrytorioium około 1518 r.), jeden z biblioteki kanoników regularnych zakonu Świętego Krzyża w Kolonii (GB 8° 8, pierwsza połowa XV w.)¹⁸.

Kolejnym utworem rękopisu jest *Iubilus de sancta Ursula et sociis* autorstwa premonstratensa Hermana Józefa z Kolonii, przedstawiciela nadreńskiej szkoły mistycznej (autora autobiografii mistycznej i wspomnianego hymnu *Summi regis cor, aveto*, określanego jako najstarszy znany utwór poświęcony sercu Jezusa).

¹⁶ Ibid., nr 426, s. 332: „item invenerunt in eadem camera diversos libros, quorum aliquos dixerunt ad ipsum quondam dominum Wicboldum testatorem pertinere et ecclesie sancti Kuniberti Coloniensi per ipsum eundem testatorem esse legatos”; A. Mentzel-Reuters, op.cit., s. 176–177.

¹⁷ F. Brunhölzl, *Arnulf von Löwen*, [in:] *Lexikon des Mittelalters*, Bd. 1–9 (dalej cyt. LMA), Stuttgart 1999, tu: Bd. 1, kol. 625; F. J. Worstbrock, *Arnulf von Löwen*, [in:] *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*, hrsg. v. K. Ruh (Bd. 1–8), B. Wachinger (Bd. 9–14), Berlin–New York 1978–2008 (dalej cyt. VL), tu: Bd. 1, kol. 500–501.

¹⁸ G. Achten, L. Einzenhöfer, H. Knaus, *Die lateinischen Gebetbuchhandschriften der Hessischen Landes- und Hochschulbibliothek Darmstadt*, Wiesbaden 1972, s. 28, 30 (Hs. 2242, fol. 23v–27r (*Salve mundi salutare*), fol. 84v–87r (*Salve meum salutare*)); s. 89 (Hs. 1109, fol. 93v–99r); J. Vennebusch, *Die theologischen Handschriften des Stadtarchivs Köln*, Teil 3, Köln–Wien 1983, s. 9 (GB 8° 8, fol. 26r–31r).

Modlitwa *Iubilus de sancta Ursula* wysławia patronki Kolonii św. Ursulę i jej towarzyszkę¹⁹.

Na kartach 17r–23v wpisano *Ordo confirmationis episcopalis*, ukazujący obrzędy udzielanego przez biskupa sakramentu bierzmowania i błogosławieństwa towarzyszące konsekracji naczyń i szat liturgicznych.

Najobszerniejszym i z pewnością najciekawszym z punktu widzenia badań historyczno-literackich (a także badań nad duchowością właściciela modlitewnika) utworem jest *Vita Christi* (karty 23v–160v) – anonimowy tekst, uznany przez Waltera Baiera, autora obszernej monografii poświęconej *Vita Christi* kartuza Ludolfa z Saksonii (zm. 1378), za dzieło włoskiego augustianina Michała de Massa (1298–1337), powstałe w latach 1330–1335 i stanowiące jedno ze źródeł Ludolfa, przez innych badaczy określane jako praca anonimowego kartuza z Nadrenii z około 1400 r., zawierająca skrót prologu *Vita Christi* Ludolfa (utworu uznawanego za najwybitniejsze dzieło niemieckiej mistyki) i *Meditationes vitae Christi* Pseudo-Bonawentury, powstałych około 1300 r. w Toskanii²⁰.

Według W. Baiera tekst zachował się w pięciu rękopisach (nie znał naszego przekazu), przy czym jeden z nich (GB 4° 242, z około 1420 r.) pochodził z tej samej biblioteki kanoników Świętego Krzyża w Kolonii co wspomniany wyżej rękopis z *Rhythmica oratio ad membra Christi*²¹. Tutaj zapewne przechowywano i kopiowano oba utwory.

Incipit, explicit, a także kolejność i tytuły rozdziałów naszej wersji tekstu odpowiadają *Vita Christi* z rękopisu lipskiego z lat dwudziestych XV w. (Ms 800), uznanego przez W. Baiera za najważniejszy – bo jako jedyny zaopatrzone w imię autora: Michała de Massa – przekaz utworu²². Wszystkie wspomniane przez autora monografii rękopisy pochodzą z XV w. – nasz tekst (z tytułem *Libellus iste intytlatur vita Christi*) byłby zatem najstarszym znanym rękopisem *Vita Christi*! Jego istnienie wzmacnia tezę Baiera, przypisującą autorstwo tekstu Michałowi de Massa. *Vita Christi* mający charakter medytacji uobecniającej życie i mękę Zbawiciela posłużył w pierwszej połowie XV w. za wzór dla tłumaczenia na język holenderski

¹⁹ F. J. Worstbrock, *Hermann Josef von Steinfeld (1155/1160–po 1225)*, [in:] VL, Bd. 3, kol. 1062–1066.

²⁰ W. Baier, *Untersuchungen zu den Passionsbetrachtungen in der „Vita Christi“ des Ludolf von Sachsen*, Bd. 2 (Analecta Cartusiana, vol. 44), Salzburg 1977, s. 339–340, 344–350; A. Zumkeller, *Michael v. Massa*, [in:] LMA, Bd. 5, kol. 605; pogląd przeciwny: K. Ruh, *Ludolf von Sachsen*, [in:] VL, Bd. 5, kol. 975–976; zob. też H. Fromm, *Michael de Massa*, [in:] VL, Bd. 6, kol. 503–510; G. List, *Die Handschriften der Stadtbibliothek Mainz*, Bd. 2, Wiesbaden 1998, s. 208–209 (Hs. I 204) (autorstwo sporne); por. Universitäts- und Landesbibliothek Bonn, S 0322, <http://www.manuscripta-mediaevalia.de/> (o kompilacyjnej budowie utworu, dostęp z 28 XII 2011 r.).

²¹ W. Baier, op.cit., s. 562; J. Vennebusch, *Die theologischen Handschriften des Stadtarchivs Köln*, Teil 2, Köln–Wien 1980, s. 251–252 (GB 4° 242, fol. 1r–104v).

²² Leipzig, Universitätsbibliothek, „Katalog der mittelalterlichen theologischen Handschriften”, Bd. 2, 3: Ms 751–869, vorläufige Beschreibung v. A. Märker, Ms 800, k. 1r–100r, http://www.manuscripta-mediaevalia.de/hs/projekt_leipzig.htm (dostęp z 4 V 2012 r.); W. Baier, op.cit., s. 344–345, 348–350.

– i w tej wersji (*Leven van Jezus*) był popularny w klasztorach kręgu „Devotio moderna”.

Wydaje się także, że utwór *Vita Christi* może pomóc w datowaniu całego rękopisu. W latach 1376–1386 Wikbold zamieszkiwał w dworze kartuzów w Koblencji. Żywa była tam jeszcze na pewno pamięć o Ludolfie z Saksonii, który w latach 1343–1348 był przeorem koblenckiej kartuzji, zanim przeniósł się do kartuzji w Moguncji. W klasztornej bibliotece pozostały zapewne źródła, z których korzystał, wśród nich *Vita Christi* włoskiego augustianina. Tutaj biskup chełmiński mógł się zapoznać z tym utworem i włączyć go do swego powstającego zbioru. Dodajmy, że nasz rękopis zawiera liczne korektury dokonane jedną ręką – może właśnie Wikbolda?

Na ostatnich kartach kodeksu (karty 160v–164v) wpisano modlitwy ku czci Najświętszej Marii Panny: hymn *Ave mundi spes Maria*, odmawiany przed komunią²³, oraz dwie oryginalne, pisane rytmiczną prozą modlitwy: *Hodie intacta virgo Deum nobis genuit*, rozpoczynającą się antyfoną ze święta Bożego Narodzenia, odmawianą w oktawie tego święta oraz *Ante chorum huius virginis*, rozpoczynającą się antyfoną ze święta Oczyszczenia Najświętszej Marii Panny, odmawianą przez 40 dni po Bożym Narodzeniu.

* * *

Nie mniej interesująca od zawartości księgi jest jej oprawa. Należy ona bowiem do bardzo nielicznej grupy zachowanych do dziś dzieł introligatorstwa kolońskiego drugiej połowy XIV w.

W świetle niedawnych badań konserwatorskich sporządzono ją z desek dębowych, które pierwotnie powleczono czerwoną skórą, zaopatrzoną w zapięcie na skórzanym pasku z bolcem pośrodku górnej okładziny²⁴. Zapewne brak walorów dekoracyjnych okładziny sprawił, że niedługo później pokryto ją brudną skórą, wzbogaconą dziesięcioma okrągłymi guzami oraz dwoma zapięciami na skórzanych paskach (il. 2). Dekorację okładzin oparto na ślepych wyciskach strychnulca oraz stempli introligatorskich. Te ostatnie ukazują czterolistne medaliony wpisane w okrąg i kwadrat, mieszczące motywy wspiętego lwa oraz orła, podlegające heraldycznej konwencji przedstawieniowej. Wyciśnięto je naprzemiennie w ośmiu poziomych rzędach zestawionych w cztery pionowe ciągi, które odznaczają się

²³ Por. G. Achten, L. Einzenhöfer, H. Knaus, op.cit., s. 110 (Hs. 1127, k. 155v).

²⁴ A. Wagner, *Zwei neu entdeckte Zimelien der mittelalterlichen Buchbinderei in der Bibliothek der Mikołaj Kopernik Universität zu Toruń*, Einband Forschung, H. 32: 2013, s. 29, il. 1; Fragmenty pierwotnej skóry są doskonale widoczne na wewnętrznej stronie desek okładzin, na których wyłaniają się spod później nałożonej warstwy. Ze względu na wysokie walory historyczne i artystyczne dzieła, a ponadto ze względu na brak wskazań konserwatorskich zrezygnowano z oddzielenia obu warstw. Fakt ten uniemożliwia jednoznaczne stwierdzenie, czy pierwsza z nich pokryta była dekoracją. Dziękujemy paniom Barbarze Wojdyle, Lidii Bannach-Szewczyk i Ilonie Miller z Oddziału Konserwacji Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu za udostępnienie wyników badań konserwatorskich.

regularnym i ścisłym rozmieszczeniem. Wynika to m.in. z wyznaczenia strychulcem linii kompozycyjnych na powierzchni okładek, których ślady dostrzegalne są jeszcze dziś. Kompozycję z medalionów obramiono wyciskami stempli z motywami potrójnych, czterolistnych rozetek w wąskich listewkach, o mniej regularnym rozmieszczeniu. Znacznie skromniej od okładek prezentują się zdobienia grzbiec, w którego kompartymencie wyciśnięto strychulcem dwie skrzyżowane linie.

Dekoracja oprawy wpisuje się w trendy charakterystyczne dla introligatorstwa kolońskiego drugiej połowy XIV w., wykazując bliskie analogie formalne z paroma znanymi dziś dziełami. Pierwsze z nich wykonane zostało w końcu 1356 lub na początku 1357 r. w warsztacie anonimowego „Mistrza Złotej Bulli” (niem. „Meister der Goldenen Bulle”)²⁵. Jest nim oprawa pergaminowego rękopisu, której okładzinę ozdobiono dziewięcioma poziomymi rzędami poczwórnych wycisków kwadratowych stempli, ukazujących naprzemiennie gryfa oraz lwa w czterolistnych medalionach. Podwójne obramienie kompozycji składa się z gęsto rozmieszczonych wycisków drobnych rozetek oraz krótkich listewek z podwójnymi, maswerkowymi rozetkami. Wedle poglądów ugruntowanych w nauce niemieckiej powyższy schemat kompozycyjny oraz ikonografia zastosowanych stempli wytyczyły kierunek ewolucji formalnej wyrobów lokalnego introligatorstwa przynajmniej na kilka dekad²⁶. Należy jednak podkreślić stosunkowo niski poziom wykonawczy oprawy, objawiający się nieregularnymi i krzywymi wyciskami stempli. Dowodem braku umiejętności lub niedbalstwa introligatora jest zwłaszcza szeroka luka w dekoracji prawej części zwierciadła górnej okładziny, powstała wskutek złego rozmieszczenia wycisków stempli medalionowych. Została ona zamaskowana motywami rozetek w listewkach, wyciśniętymi ze stempli. Okoliczności te, wespół z użyciem przez introligatora innych narzędzi niż w oprawie toruńskiej, przesądzić muszą o uznaniu obu dzieł za wytwory innych pracowni.

Formalnie bliższymi toruńskiemu cymelium są oprawy z lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XIV w., atrybuowane „Mistrzowi Księgi Przysięg” (niem. „Eidbuch-Meister”)²⁷. Wśród nich wyróżnia się oprawa mszału ze zbiorów Universi-

²⁵ Zob. m.in.: A. Schmidt, *Bucheinbände aus dem XIV–XIX Jahrhundert in der Landesbibliothek zu Darmstadt*, Leipzig 1921, s. 7, tabl. I, il. 1; idem, *Der Einband der Goldene Bulle von 1356 in der Landesbibliothek zu Darmstadt*, [in:] *Buch und Bucheinband. Aufsätze und graphische Blätter zum 60. Geburtstage von Hans Loubier*, Leipzig 1923, s. 105–117, il. bez numeracji; H. Helwig, *Handbuch der Einbandkunde*, Bd. 1: *Die Entwicklung der Einbanddekoration, ihre Bestimmung, Bewertung und Literatur. Konservieren und Katalogisieren. Die Einbandliebhaberei in den Jahrhunderten*, Hamburg 1953, s. 168, il. 28; H. Knaus, *Einbandstempel des 14. Jahrhunderts*, [in:] *Festschrift Ernst Kyriss*, Stuttgart 1961, s. 59–62. Określenie „Mistrz Złotej Bulli” wprowadziła do literatury Ilse Schunke (eadem, *Beiträge zum frühgotischen, vornehmlich Kölner Bucheinband*, Gutenberg Jahrbuch, Bd. 44: 1969, s. 258).

²⁶ Na trwałość charakterystycznej formuły dekoracyjnej w oprawach kolońskich aż po drugą połowę XV w. wskazują reprodukcje dzieł zamieszczone przez Adolfa Schmidta (idem, *Bucheinbände*, s. 9, tabl. X, il. 12; tabl. XII, il. 15); zob. też: I. Schunke, *Beiträge*, s. 258, 263.

²⁷ Zob. m.in.: A. Schmidt, *Der Einband*, s. 110–111, il. bez numeracji; H. Knaus, op.cit., s. 60–64; I. Schunke, *Beiträge*, s. 258–259; eadem, *Die Schwenke-Sammlung gotischer Stempel und Einbandbeschreibungen nach Motiven geordnet und nach Werkstätten bestimmt und beschrieben*, Berlin 1979, s. 12, przerys 291.

täts- und Landesbibliothek w Darmstadt, wykonana prawdopodobnie w ósmej dekadzie XIV w. (il. 3)²⁸. Jej okładziny zapełnia sześć rzędów ślepo wyciskanych, czterolistnych medalionów wpisanych w kwadrat, mieszczących naprzemiennie motyw orła i wspiętego lwa w ujęciach heraldycznych. Otaczają je ślepo wyciskane motywy listewek z potrójnymi, czterolistnymi rozetkami. Całość kompozycji dopełnia linearna rama strychulcowa, przecinająca się z końcówkami linii wyznaczających pola dla stempli. Takie cechy dekoracji oprawy jak rozmieszczenie wycisków i ich wzajemne relacje czy też zastosowanie zewnętrznej ramy strychulcowej, są analogiczne do oprawy księgi biskupa Dobilsteina. Jednakże szczegóły ikonograficzne motywu orła oraz lwa w medalionach dowodzą, że wyciśnięto je z różnych stempli. Różnice tego rodzaju nie omijają także innych dzieł przypisywanych „Mistrzowi Księgi Przysiąg”²⁹.

Czy zatem oprawę modlitewnika biskupa Dobilsteina można powiązać ze wspomnianym mistrzem? Biorąc pod uwagę wysoki stopień pokrewieństwa formalnego, a jednocześnie zastosowanie innych stempli introligatorskich, przyjąć należy dwie możliwości. Po pierwsze: wykonanie oprawy toruńskiej w warsztacie „Mistrza Księgi Przysiąg”, z jednoczesnym zastrzeżeniem, że musiała to być duża pracownia, dysponująca replikami niektórych stempli. Bardziej prawdopodobna jest jednak druga możliwość, mianowicie istnienia dotąd nieznanego warsztatu kolońskiego, w którym zdobiono oprawy wedle identycznych założeń formalnych jak w pracowni „Mistrza Księgi Przysiąg”, ale dysponowano innymi stemplami. Ich niemal analogiczna forma była zaś efektem wykonania przez tego samego, najprawdopodobniej kolońskiego, rzemieślnika (złotnika lub tzw. wycinacza stempli – *Stempelschneider*).

W określeniu hipotetycznego czasu powstania oprawy pomaga zawartość treściowa modlitewnika, w tym zwłaszcza modlitwy wykorzystywane w liturgii biskupiej. Te ostatnie sygnalizują bowiem, że dolna granica chronologiczna rękopisu i jego pierwotnej oprawy sytuuje się po 1363 r., czyli dacie otrzymania przez Dobilsteina sakry biskupiej. Jej zastąpienie nowszą i elegantszą oprawą mogło zaś nastąpić po przybyciu hierarchy do Koblencji (druga połowa lat siedemdziesiątych – pierwsza połowa lat osiemdziesiątych XIV w.), a zwłaszcza do Kolonii (1386 r.). Druga data budzi wprawdzie zastrzeżenia związane z faktem rezygnacji Dobilsteina w 1385 r. z sakry biskupiej. Tym samym wydaje się mało prawdopodobne, by w późniejszym okresie dążył on do ponownego opracowania rękopisu o częściowo nieprzydatnej treści. Z drugiej jednak strony kodeks ten mógł mieć szczególną wartość sentymentalną dla starego hierarchy, co wespół z ewentualnym zużyciem pierwotnej oprawy stanowiłoby podstawę do jej zastąpienia nową oprawą, w dodatku obficie zdobioną i odpowiadającą aktualnym trendom w lokalnym introligatorstwie.

²⁸ H. Knaus, *Einbandstempel*, s. 62–64, il. bez numeracji, przerysy wycisków stempli na s. 61; I. Schunke, *Beiträge*, s. 258–259; A. Wagner, *op.cit.*, s. 30–31, il. 3. Zob. też: L. Einzelhöfer, H. Knaus, *Die liturgischen Handschriften der Hessischen Landes und Hochschulbibliothek Darmstadt*, Wiesbaden 1968, s. 139–140.

²⁹ I. Schunke, *Beiträge*, s. 259, il. 3.

Obecny stan wiedzy o biografii Dobilsteina, jak również o dorobku kolońskiego introligatorstwa ostatniej ćwierci XIV w. uniemożliwia sformułowanie kategoriycznych stwierdzeń w tej kwestii. Jednakże formalne analogie oprawy toruńskiego kodeksu ze wspomnianymi oprawami „Mistrza Księgi Przysiąg” przesądzają o zdatowaniu jej na drugą połowę lat siedemdziesiątych – lata osiemdziesiąte XIV w.

Jakie były dalsze losy rękopisu? Jego kolejnym znanym właścicielem był klasztor bernardynów w Lubawie, można zatem przypuszczać, że biskup darował – może w osobnej dyspozycji, sam testament nie wspomina bowiem ksiąg – modlitewnik bibliotece na zamku biskupim w Lubawie, gdzie ufundował wcześniej kaplicę św. Michała i św. Jana Chrzciciela (1366 r.)³⁰. Następnie jeden z biskupów chełmińskich, może Mikołaj Chrapicki, fundator klasztoru bernardynów w Lubawie (1502 r.), przekazał rękopis bibliotece klasztornej³¹. Wiemy, że biskup odnowił ufundowaną przez Wikbolda kaplicę zamkową, a w 1503 r. przekazał konwentowi część swojej biblioteki, m.in. inkunabuł z ekslibrisem malowanym (protoekslibrisem) biskupa Stefana z Nidzicy (zmarłego w 1495 r.) i książki pozyskane rok wcześniej z biblioteki braci wspólnego życia z Chełmna³². Śladem tego okresu jest sygnatura biblioteki bernardynów „B 1” wpisana na drugiej karcie. Po kasacie klasztoru przez władze pruskie w 1821 r. jako jedyny z pergaminowych rękopisów bernardynów wraz z dużą częścią księgozbioru został przekazany bibliotece Królewskiego, od 1920 r. Państwowego Gimnazjum Męskiego w Chojnicach (1816–1939)³³.

W czerwcu 1946 r. wraz z wybranymi książkami z biblioteki chojnickiej – w ramach szerszej akcji przejmowania tzw. księgozbiorów zabezpieczonych (głównie poniemieckich) modlitewnik biskupa Dobilsteina został przewieziony do Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu³⁴.

Jako pierwszy informację o nim przekazał Hermann Deiters, dyrektor ówczesnego królewskiego Gimnazjum w Chojnicach; w katalogu biblioteki z 1874 r.

³⁰ G. Liek, *Die Stadt Löbau in Westpreussen mit Berücksichtigung des Landes Löbau*, Marienwerder 1893, s. 453–454.

³¹ M. Strutyńska, *Biblioteka Bernardynów w Lubawie*, [in:] *Z badań nad polskimi księgozbiórami historycznymi*, t. 9, Warszawa 1986, s. 9–11.

³² E. Szandrowska, *Biblioteka i pracownia introligatorska Braci Wspólnego Życia w Chełmnie. Próba rekonstrukcji*, Rocznik Biblioteki Narodowej, [R.] 9: 1973, s. 270; A. Liedtke, *Zarys dziejów diecezji pelplińskiej do 1945 roku*, Pelplin 1994, s. 43–44; J. Obłąk, *Chrapicki Mikołaj*, [in:] *Encyklopedia katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 267; A. Radziwiński, *Stefan z Nidzicy biskup chełmiński*, [in:] *Polski słownik biograficzny*, t. 43, Kraków 2004, s. 171–172; J. Tondel, *Inkunabuły w zbiorach Biblioteki Wyzszego Seminarium Duchownego w Pelplinie*, Toruń–Pelplin 2007, s. 54–57, 78–79.

³³ G. Liek, op.cit., s. 460–463; *Die Handschriften und alten Drucke der hiesigen Gymnasialbibliothek*, [in:] *Programm des Königlichen Gymnasiums in Conitz: Schuljahr 1874–75*, hrsg. v. H. Deiters, Conitz 1875 (dalej cyt. Deiters), s. 19–23; S. Tync, *Biblioteka Gimnazjalna w Chojnicach*, [in:] *Biblioteki wielkopolskie i pomorskie*, red. S. Wierczyński, Poznań 1929, s. 301–302; M. Strutyńska, *Biblioteka Bernardynów w Lubawie*, s. 12; eadem, *Stare druki bibliotek gimnazjalnych Chojnic i Chełmna w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika*, [in:] *Bibliologia dyscypliną integrującą. Studia ofiarowane profesor Barbarze Bienkowskiej*, red. M. Mlekicka, Warszawa 1993, s. 127–137.

³⁴ Archiwum Biblioteki UMK, spis nr 1/276: „Spis książek z biblioteki Państwowego Gimnazjum Męskiego z Chojnic, 22 czerwca 1946 r.” Spis podpisany przez Leonida Żytkowicza „delegata Uniwersytetu Toruńskiego” liczy 1834 tytuły.

zacytował kluczową notę z karty 2v: „Iste libellus domini W episcopi Culmensis continet orationes ante et post missam dicendas et soliloquium sancti Bernardi ad membra domini crucifixi et pulchram orationem de XI milibus virginum et ordinem confirmationis episcopalis cum aliis per episcopum benedicendis et libellum de vita Christi”³⁵. Jednak dopiero Max Perlbach zidentyfikował rękopis jako własność Wikbolda Dobilsteina³⁶. Wspominał o nim Arno Mentzel-Reuters, przedstawiając księgozbiór biskupa, jednak nie znał miejsca jego obecnego przechowywania³⁷.

Rękopis po z górą sześciu wiekach istnienia nosił ślady działania czasu: utracił swe pierwotne zapięcia, co spowodowało odkształcenie bloku książki. W 2012 r. został poddany całkowitej konserwacji w Oddziale Konserwacji Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu, wykonanej przez Lidię Bannach-Szewczyk i Ilonę Miller pod kierunkiem Barbary Wojdyły. Jest obecnie dostępny w Kujawsko-Pomorskiej Bibliotece Cyfrowej³⁸.

OPIS KATALOGOWY

Wykaz skrótów:

Ed. – edycja

Wykaz literatury cytowanej w skrótach:

AH – *Analecta hymnica medii aevi*, ed. G. M. Dreves, C. Blume, H. M. Bannister, vol. 1–55, Leipzig 1886–1922;

Chevalier – U. Chevalier, *Repertorium hymnologicum: catalogue des chants, hymnes, proses, séquences, tropes en usage dans l'Église latine depuis les origines jusqu'à nos jours*, vol. 1–6, Louvain 1892–1920;

HC – W. A. Copinger, *Supplement to Hain's Repertorium bibliographicum*, Part 1–2, Milano 1950;

Mone, *Lateinische Hymnen* – F. J. Mone, *Lateinische Hymnen des Mittelalters*, Bd. 1–3, Freiburg 1853–1855 (Aalen 1964);

PL – J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus [...] Series Latina*, vol. 1–221, Parisiis 1844–1864;

RB – F. Stegmüller, *Repertorium biblicum medii aevi*, vol. 1–11, Matriti 1940–1980;

Walther, *Initia* – H. Walther, *Initia carminum ac versuum medii aevi posterioris Latinorum*, Göttingen 1959;

³⁵ Deiters, s. 22–23.

³⁶ M. Perlbach, *Zur Geschichte des Bücherwesens im Ordenslande Preussen*, Zentralblatt für Bibliothekswesen, Jg. 11: 1894, s. 162, nr 65.

³⁷ A. Mentzel-Reuters, op.cit., s. 176–177.

³⁸ Rps 100/I, Modlitewnik Wikbolda Dobilsteina, http://kpbc.umk.pl/dlibra/docmetadata?id=77788&from=&dirids=1&ver_id=&lp=22&QI=.

Zumkeller, *Manuskripte* – A. Zumkeller, *Manuskripte von Werken der Autoren des Augustiner-Eremitenordens in mitteleuropäischen Bibliotheken*, Würzburg 1966.

Biblioteka UMK, Rps 100/I

Łac. 4. ćwierć XIV w. Pergamin. 19,5 x 12,5 cm. 164 k.

Nr 1) k. 2r: *Rhythmica oratio ad membra Christi* (fragment *Ad pectus*)

– *Vere reverendum pectus ex dilecto quo dilectus, pane vite et intellectus habundantur est refectus ... >< ... per te mundum sit mundator ab omni prorsus vitio.*

Zob. nr 3.

Nr 2) k. 3r–11v: *Orationes ante et post missam dicendas*

– *<S>umme sacerdos et vere pontifex, qui te obtulisti Deo patri hostiam vivam, puram et immaculatam in ara crucis pro nobis miseris peccatoribus ... >< [k. 10r] Oratio dicenda post missam. Eya Deus meus misericordia mea, remittere mihi indigno peccatori omnia peccata mea ... [k. 11v] et purgandos a purgatorio liberare digneris in eternum. Qui cum Deo Patre in unitate Spiritus Sancti vivit et regnat per omnia secula seculorum. Amen.*

Nr 3) k. 11v–15r: Arnulfus Lovaniensis, *Rhythmica oratio ad singula membra Christi patientis*

Ad pedes. – *Salve meum salutare, salve, salve Ihesu care, tue cruci me aptare ... >< ... cum me iubes emigrare, Ihesu dulcis tunc appare, o amator amplectende, temet ipsum tunc ostende, in cruce salutifera, qui vivis et regis.*

k. 14, przy części *Ad pectus* dopisek: *Quod hic deficit respice in principio libri ad talem signum Y.* Zob. nr 1.

Ed.: PL, vol. 184, kol. 1319–1323; Chevalier, vol. 2, nr 18056, 18073; Walther, *Initia*, nr 17121.

Nr 4) k. 15r–17r: Hermannus Josephus Steinfeldensis, *Iubilus de sancta Ursula et sociis*

– *O vernantes Christi rose super modum speciose, o ridentes Margarite ... >< ... o puelle palliate, et me Deo presentate, coram eo mecum state, causam meam defendate, ne draco locum habeat. Versus. Adducentur regi. Oratio. Dominus, qui digne sanctis tibi virginibus.*

Ed.: Mone, *Lateinischen Hymnen*, Bd. 3, s. 542–545, nr 1195; AH, vol. 50, s. 537, nr 369.

Nr 5) k. 17r – 23v: *Ordo confirmationis episcopalis cum aliis per episcopum benedicendis*

Ordo confirmationis. Nemo carnalem filium aut filiam de baptismo suscipiat vel ad confirmandum teneat et qui non est confirmatus nullum ad confirmandum teneat ... >< [k. 23] ... Benedictio incensi sive thimiamatis. Deus omnipotens Deus Abraham ... [k. 23v] nec intret hostis in viscera eorum, nec habitum ibi vel sedem possit habere.

Nr 6) k. 23v–160v: Michael de Massa?, *Vita Christi*

Libellus iste intytulatur vita Christi

[Prologus] – *<F>undamentum aliud nemo potest ponere, preter id quod positum est, quod est Christus. II [sic !] Corinthos III° [1 Kor 3, 11]. Cum sicut dicit Augustinus Deus sit res summe sufficiens et homo sit res summe deficiens ... >< [k. 31v] ... patriarchas et prophetas ac virginem gloriosam, de quibus primo videamus. [Textus] – *De quibusdam, que incarnationem precedent. Cum per longissima tempora circa spacium quinque milium et fere ducentorum annorum miserabiliter genus humanum iaceret ... >< ... et gratie omnium iustificatorum ac emundacionis omnium purgandorum necnon in revelacionem omnis indigencie corporis et anime singulorum. Amen.**

Ed.: Ludolphus Carthusiensis, *Vita Jesu* [Köln, około 1472 r.], HC, Part II, nr 3662; RB, vol. 3, nr 5637; Zumkeller, *Manuskripte*, nr 692 (*Vita Christi*).

Nr 7) k. 160v –164v: *Modlitwy do NMP*

1. *Oratio ante communionem ad beatam Virginem. – Ave mundi spes Maria, ave mitis, ave pia Ave virgo mater Christi tu que sola meruisti ... >< [k. 161r] ... Ut dum resurgam te visurus, semper tecum sim mansurus, qui cum Patre et Spiritu Sancto vivit et regnat in secula seculorum. Amen.*

Ed.: Mone, *Lateinische Hymnen*, Bd. 2, s. 324–326, nr 536; Chevalier, vol. 1, nr 1978.

2. [k. 161r] *Sequitur oratio ad beatam Virginem, que convenientur dicitur pro gloria natalis Domini per totam octavam natalis eius. [k. 161v] – Hodie intacta Virgo Deum nobis genuit teneris indutum membris, quem lactare meruit, ipsum omnes adoremus, qui venit salvare nos. Domina mea sancta Maria Virgo ineffabilis ... >< [k. 162r] ... in suo natali ad eternam vitam regnaturus. Qui cum omnipotente Deo Patri et Spiritu Sancto vivit et regnat Deus per omnia secula seculorum. Amen. Ista est conclusio supplicationis devoti peccatoris pro gloria nati salvatoris.*

3. *Oratio ad beatam Virginem pro tempore quod observavit per XL dies in suo puerperio, qua istis diebus competenter dici potest. – Ante chorum huius virginis frequentate nobis dulcia cantica dragmatis. Haec est, quae nescivit thorum, habebit fructum in respectione refectionis animarum sanctarum. Optima mater misericordie ...>< [k. 164v] ... mihi commitant, ut in crastinis redeum [?] solitum devotionis mee servicium expleturus.*

Składki

1-16⁵⁺⁵ (k. 1-159), 17³⁺³⁻¹ (k. 160-164).

Kustosze I^{us} - XIII^{us}: k. 30v, 40v, 50v, 60v, 70v, 80v, 90v, 100v, 110v, 120v, 130v, 140v, 150v, 160v. Ostatnia karta wycięta najprawdopodobniej po 1875 r.: Deiters, s. 23 podaje jeszcze liczbę 165 kart.

Pismo i zdobienia

Tekstura jednej ręki, jedna kolumna, lustro tekstu: 13,5 x 8,5 cm. Tytuły podrozdziałów rubrą, inicjały poszczególnych utworów lub rozdziałów - lombardy o wysokości 2 wersów. Wielkie litery przekreślone rubrą, podkreślone cytaty.

Proweniencja

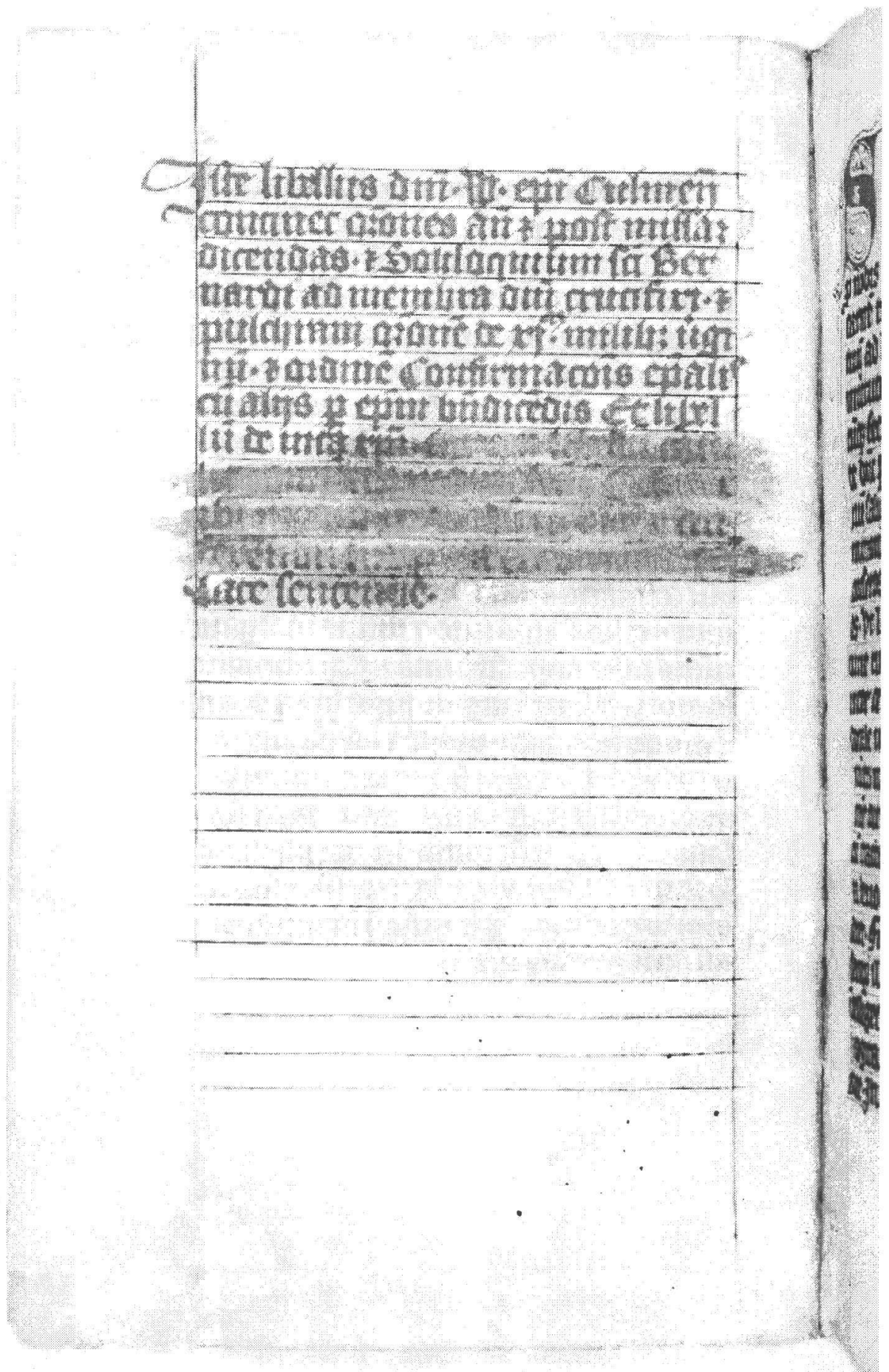
1. [Biskup Wikbold Dobilstein, zmarły w 1380 r.] - *Iste libellus domini W[icboldi] episcopi Culmensis continet ...*, k. 2v.

2. [Bernardyni, Lubawa] - sygn. B.1, k. 2r.

3. [Gimnazjum w Chojnicach] - sygn. N. 123^a, J. 79, 1 (wyklejka górnej okładki, nalepka na grzbiecie); pieczęć biblioteki Królewskiego Gimnazjum Męskiego w Chojnicach: „Gymn. Bibliothek des Koenigl. Gimn. zu Conitz”, k. 1.

Literatura

Deiters, s. 22-23, nr VII; M. Perlbach, op.cit., s. 162, nr 65; A. Mentzel-Reuters, op.cit., s. 176-177.

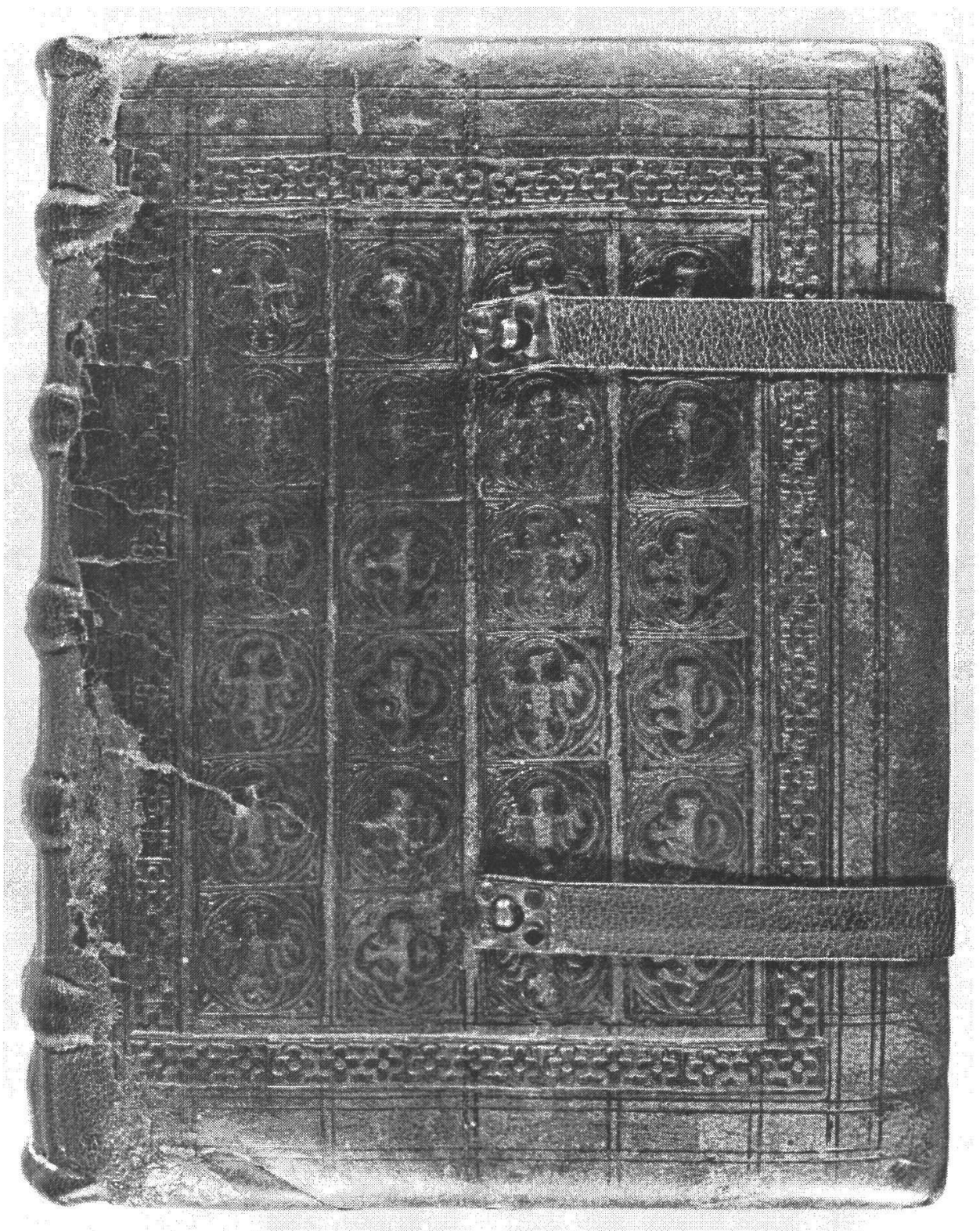

Il. 1. Modlitewnik biskupa Dobilsteina, nota własnościowa na k. 2v,
Biblioteka UMK, Rps 100/I, fot. Piotr Kurek

Il. 2. Anonimowy introligator z kręgu „Mistrza Księgi Przysięg”, oprawa modlitewnika biskupa Dobilsteina, Kolonia, prawdopodobnie 1375–1385. Stan przed konserwacją; Biblioteka UMK, Rps 100/I, fot. Piotr Kurek

Il. 3. „Mistrz Księgi Przysiąg”, oprawa mszału, Kolonia, lata siedemdziesiąte XIV w.,
zbiory Universitäts- und Landesbibliothek Darmstadt,
fot. © Universitäts- und Landesbibliothek Darmstadt

DAS WIEDERGEFUNDENE GEBETBUCH
DES BISCHOFS VON KULM WIKBOLD DOBILSTEIN

Zusammenfassung

Schlüsselbegriffe: mittelalterliches Buch, Universitätsbibliothek in Thorn, Köln, Buchbinderei

Der Gegenstand dieser Abhandlung ist das Gebetbuch des Bischofs von Kulm Wikbold Dobilstein (1363–1385). Da die Geschichte des Manuskripts mit der Lebensgeschichte seines Besitzers eng verbunden ist, wurde in dem ersten Teil des Aufsatzes die Biografie des Bischofs, insbesondere die Zeit, die er „im Exil“ verbrachte, geschildert: im Jahre 1376, nach seinem Konflikt mit dem einheimischen Rittertum und dem Deutschen Orden, verließ Wikbold seine Diözese. Zuerst hielt er sich auf dem Hof der Kartäuser in Koblenz auf, danach in der Zisterzienserabtei in Altenberg. Zu dieser Zeit entstand vermutlich das Gebetbuch, das die Gesänge der rheinländischen Mystik enthält. Das Gebetbuch hat einen effektvollen Einband, der von einem unbekanntem Kölner Buchbinder aus dem Kreis des Meisters des Eidbuches in der zweiten Hälfte der 70er oder in den 80er Jahren ausgeführt wurde. Bestimmt vermachte der Bischof das Gebetbuch seiner Bibliothek im Schloss Löbau, danach wurde es zum Eigentum des Konvents der Bernhardiner. Nachdem der Orden im Jahre 1821 aufgelöst worden war, wurde das Gebetbuch an die Gymnasiumsbibliothek in Konitz übergeben, um schließlich im Jahre 1946 die Sammlungen der Universitätsbibliothek in Thorn zu bereichern. Erst in den letzten Jahren wurde die Abkürzung des Vornamens des Besitzers, Wikbold Dobilstein, entziffert.

DISCOVERED PRAYER BOOK OF THE BISHOP OF CHEŁMNO
WIKBOLD DOBILSTEIN

Summary

Key words: medieval book, the University Library in Toruń, Cologne, bookbinding

The subject of the article is the discovered prayer book of the bishop of Chełmno Wikbold Dobilstein (1363–1385). As the history of the manuscript is closely connected with the fate of its owner, the first part of the article addresses the biography of the bishop, particularly the years spent „in exile”: Wikbold left the diocese in 1376 after a conflict with local knights and the Teutonic Order. He first settled down in the court of Karthaus (Kartuzy) in Koblenz, and later in the Cistercian Abbey in Altenberg. This was probably the time when the prayer book containing works belonging to the Rhine mystical school were created. It has an impressive cover made by an unknown bookbinder from Cologne from the circle of the Master of the Book of Vows in the second half of the 1370s- the 1380s. The bishop probably bequeathed the prayer book to his library in the castle in Lubawa – it later became the property of the Bernandine convent there. After the convent was cassated in 1821, the prayer book was passed over to the library of a secondary school in Chojnice, and in 1946 it was transported to the University Library in Toruń. It was not until recent years that the abbreviated name of its author was identified as Wikbold Dobilsten.